

В. О. Щербакова (Луганськ)

УДК 811.161.2'282'367.624

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКСПРЕСИВНИХ ПРИСЛІВНИКІВ У НАРОДНИХ КАЗКАХ

Дія – ключовий складник кожного тексту. Характеристику героїв або розвиток подій неможливо уявити без використання дієслів. Існує великий арсенал дієслів, що можуть описати ситуацію, надаючи їй при цьому різний рівень експресивності: „швидко літати”, „шугати”, „розноситися” та ін. Але окремим питанням у функціонуванні дієслів є їхня сполучуваність з прислівниками, які уточнюють, інтенсифікують або надають суб’єктивної оцінки обраній дії. У коло дериваційних морфем, які включені до аналізованих випадків, входять модифікаційні афікси, що не змінюють частини мови на рівні твірних та похідних слів, а інтенсифікують, указують на градацію або експресивно-суб’єктивну оцінку [Клименко 1998: 33 – 34].

Мета цієї статті – дослідити особливості вживання прислівників з демінутивними суфіксами *-еньк-*, *-оньк-*, *-есеньк-*, *-ісіньк-* як експресивних засобів словотвірного рівня (на матеріалі українських народних казок).

Народні казки перебувають у центрі уваги науковців. Вони стають об’єктом аналізу лінгвістів, фольклористів, археологів, етнолінгвістів та науковців інших галузей, що вказує на актуальність та багатоаспектність цих текстів.

Казка – це одне з найперших джерел знань, з яким знайомиться кожна людина. Нерідко казку уявляли живою істотою. „За стародавнім скіфським міфом вона є дружиною Бога Маная, навчила людей мови, розуміння світу птахів та тварин” [Войтович 2002: 214].

Своєрідність зображення героїв, подій та явищ у казці пов’язані з такими складниками, як тип казки, який зумовлює певним чином експресивні засоби реалізації інтенцій розповідача. Казка відображає особливості сприйняття народом певних явищ, надає дійовим особам характерних рис, подіям або ритуалам – певного символічного значення.

На прикладі українських народних казок ми зробили спробу виділити прислівники, до складу яких входять демінутивні суфікси, та проаналізувати їхнє значення з огляду на контекст і мовця.

Визначення понять „експресія” та „експресивність” містить багато варіацій, уточнень їхніх значень та особливостей функціонування. Походження терміна „експресивність” сягає лат. *Expressio*, що означає ‘вираження’. У наш час під експресивністю розуміють сукупність семантико-стилістичних ознак мови, які забезпечують її здатність виступати в комунікативному акті як засіб суб’єктивного вираження ставлення мовця до змісту або адресата мовлення. Унаслідок актуалізації експресивних засобів мови, поєднання і взаємодія яких дозволяє практично кожній її одиниці бути носієм експресивності, мова набуває

експресії, тобто здатності вираження *психічного стану мовця*. Ця категорія тісно пов'язана з категорією емоційної оцінки та загалом з вираженням емоцій людини, тобто дуже часто експресивність ототожнюють з емоційністю [ЛЕС]. У „Словнику лінгвістичних термінів” О. Ахманової знаходимо, що експресивність – це наявність експресії, а експресія – це виразово-зображальні якості мовлення, які надають йому образності та емоційного забарвлення. [Ахманова 1966: 568]. Ми ж схилиємося до думки В. Чабаненка про те, що експресія – це складна стилістична категорія, яка спирається на цілий комплекс психічних, соціальних та лінгвістичних чинників і виявляється як інтенсифікація виразності повідомлюваного, як збільшення впливової сили висловлювання. При цьому експресивність – уже сама підсилена виразність, така соціально й психологічно мотивована властивість мовного знака (мовленнєвого елемента), яка *деавтоматизує* його сприйняття, підтримує загострену увагу, викликає почуттєву напругу читача [Чабаненко 1984: 7].

Наявні можливості експресивних засобів формують своєрідну систему, яка функціонує на всіх рівнях мови та може корелювати, залежно від інтенцій автора, вплив макро- і мікроконтекстів на зображене. Указати на це вважаємо за потрібне, оскільки виокремлюють два види експресивності: інгерентну, набуту мовною одиницею або словосполученням лише в цьому конкретному мовленнєвому контексті („хвостище-помилице”, „страшенно сподобатися”) та адгерентну, притаманну складу слова як одиниці мови незалежно від варіацій у макро- та мікроконтекстах („пужнути”, „тупцятися”, „коверзувати”) [Ахманова 1966: 525].

Арсенал модифікаційних морфем притаманний іспанській та українській мовам, але проаналізовані на цей час тексти народних казок не дають змоги дослідити саме цей складник експресивності в іспанській, тому що наявні в казках прислівники не мають демінутивних суфіксів. При аналізі народних казок іспанської мови були знайдені прислівники з нейтральним значенням та відсутністю зазначених вище суфіксів. „En el campo Nevada *copiosamente*” (У полі йшов *сильно* сніг.); „A la tarde siguiente, madre e hija *bien* alicoreadas, se situaron en la ventana y volvió a saludar a la muchacha, que se metió corriendo a contra a su madre la occu”.

Словоскладання є одним з елементів експресивності німецьких казок, які виражені в прислівниках: „...es wäre *jammerschade* um die schönen Augen...” („der Jammer” – плач, горе + „schade” – жаль = дуже шкода) [Grimm 2011: 19]. Нерідко експресивне значення має ціле словосполучення „Dann *nähte ihn die Alte in aller Eile wieder zu,...*” [Grimm 2011: 24].

Отже, за виявленими результатами схилиємося до більш детального аналізу українських казок. Перш за все звертаємо увагу на кваліфікацію суфіксів у науковій літературі, що надають прислівникам експресивності. До них відносимо суфікси *-еньк-*, *-оньк-*, що зазначені як суфікси

суб'єктивної оцінки, властиві якісним прислівникам для позначення посилення з різними відтінками виразності (експресивності). Вони можуть уживатися також у повсякденному мовленні [Цыганенко 1982: 235].

З виділених 26 прислівників в українських народних казках: 6 є варіантами прислівника *тихо*, 4 – *швидко*, 4 – *гарно*, 3 – *рано*, 2 – *мало*, 2 – *низько*, 1 – *дрібно*, 1 – *поволі*, 1 – *дуже*, 1 – *довго*, 1 – *звичайно*.

Звертаючи увагу на дескриптивне функціонування прислівника *тихо* в казці „Кривенька качечка”, ми помітили відмінності значеннєвих відтінків: „Стали її брати, коли дивляться – аж у неї ніжка переломлена. Взяли вони її *тихенько*, принесли додому...” [Малкович 2005: 30]. З макроконтексту можна зробити висновок, що *тихенько взяти* означає ‘взяти дуже обережно, щоб не ушкодити пораненої птиці’. Отже, уживання цього прислівника з демінутивним суфіксом підкреслює високий ступінь обережності, а не силу звука.

У казці „Про бідного парубка і царівну” макроконтест теж розширює значення прислівника, бо *зняти тихенька* означає не тільки ‘беззвучно’, а й ‘потайки, дуже обережно’: „...поки він заснув добре, *тихенька* зняла з нього той перстень...” [Там само: 24]. У казках „Козак Мамарига”, „Рак-неборак та його вірна дружина”, „Лисичка-сестричка і вовк-панібрат” уживання прислівника також можна вважати прямою інтенсифікованою констатацією факту дії: „*Потихеньку* зліз Козак Мамарига з коня, веде його в руках, прислухається” [Там само: 135]; „Піди до ополонки, встроми хвоста в ополонку, сиди *тихенько* та й приказуй...” [Там само: 39]; „Коли Місяць заснув, старенька підняла корито й *тихенько* сказала...” [Там само: 50].

Інтенсифікацію денотативного значення прислівника для яскравого опису повноти виконаної дії можна також помітити в казці „Лисичка та журавель”: „Покришив *дрібненько*, склав у високий глечик з вузькою шийкою та й поставив на столі перед лисичкою” [Там само: 20].

При характеристиці дій лисиці є випадки використання кількох прислівників з демінутивними суфіксами, що є додатковим підкресленням таких ознак, притаманних лисиці, як хитрість та обережність: як-от і в казці „Лисичка-сестричка та вовк-панібрат”: (Лисичка) „Підкралася до вікна *тихенько*, вхопила пиріжок *моторненько* та й подалася” [Там само: 36]. Як зазначає С. Карпенко, у казці „Лисичка-Сестричка” головна героїня виступає в ролі злотворця, який є уособленням одного з варіантів лісового демона [Карпенко 2008]. При цьому перед кожною вимогою обміну повторюється своєрідний ритуал, для чого використано експресивні прислівники: „Другого дня прокинулась *раненько*, вмилася *біленько*, господареві на добридень дала” [Малкович 2005: 56]; „Бачить вона хатку (лисичка), заходить туди, вклонилась *звичайненько* та й каже: „Добрий вечір, добрі люди!” [Там само].

Прислівник *помаленьку* передає інтенсифіковану поступовість дій тварин і людей. У казці „Лисичка-сестричка і вовк-панібрат” вовк, апелюючи до лисиці, каже: „От-таки – чого ж я поламаю? Я легенький. Я сяду, лисичко-сестричко, бо притомивсь. Я *помаленьку*” [Там само: 38].

Опис шляху цигана-мандрівника в однойменній казці також підкреслює повільність дії, яка пов’язана з довгим шляхом: „Пішов на гори та й вийшов *помаленьку* на небо” [Там само: 46].

На поступовість виконання дії, що пов’язана певним чином зі складністю завдання, указує також прислівник *поволеньки* з казки „Циган-мандрівник”: „А коли порозходилися з дому, циган приніс залізну палицю та й *поволеньки* пересунув те ліжко (залізне)” [Там само: 44].

На противагу зазвичай уживаному значенню ‘поступовість дії’ функціонують прислівники, які підсилюють динамізм виконання дії, як-от у казці „Золотий Черевичок”: „От пішла баба з дочкою до церкви, а дівчина *швиденько* витопила, обідати наварила, у хаті поприбирала, тоді побігла на леваду до верби...” [Там само: 50]; „А вона впоралась *швиденько* та до верби...” [Там само: 51]. Ужито також комбінацію прислівника та фразеологічного звороту, націлені на вираження значеннєвого відтінку поспіху дійових осіб у казці „Про бідного парубка і царівну”: „Тепер же ходім до палацу, та *хутесенько*, щоб одна нога там, а друга тут” [Там само: 24].

На прикладі функціонування прислівника *низенько* в казках „Яйце-райце” і „Рак-неборак та його дружина” можна продемонструвати експресивність, підкреслити шанобливе ставлення до особи, з одного боку, або великий ступінь розкаяння, – з іншого: „Тоді ту, другу, *низенько* перепросив...” [Там само: 158]; „Прийшла до Вітрової хати, поклонилася *низенько* Вітровій мамі і припала до її руки” [Там само: 50].

Для позначення позитивних рис або добре виконаної дії служить прислівник *гарненько*, як-от у казці „Козак Мамарига”: „...розколов той дуб *гарненько*” [Там само: 138]; „Яйце-райце”: „От змія загнала йому ту худобу в яйце, заліпила його *гарненько* та й дала йому в руки” [Там само: 153].

Сцена обіду в родині дівчини, яку хотів засватати *поганий панок* (казка „Як панок балакав по-німецькому”), репрезентує приклад, наскільки зворушливою може бути зустріч гостей та опис домашнього затишку: „Відійдіть від нього, паніматко, не докучайте з гостиною...От посідали *красенько* до столу. Панок їв сухий хліб і запивав водою, а вдовиця та її дочка, а з ними й панів наймит – вареники в сметані” [Там само: 81].

Стосунки між мачухою, рідною дочкою та падчеркою є прикладом двох крайнощів (казка „Золотий черевичок”): постійний терор та несправедливість до нерідної дочки, потурання та розпещування своєї. Навіть усвідомлюючи, що черевичок не належить та не підходить дочці, мати все одно намагається підтримати її, „підсолоджуючи” свої

настанови: „Та ти *дуженько*, доню, стромляй ніжку, вона й улізе!” [Там само: 52].

Суфікси суб'єктивної оцінки *-есеньк-*, *-ісіньк-*, уживані в повсякденному мовленні, є вираженням відтінку пестливості [Цыганенко 1982: 238]. У низці казок суфікс *-есеньк-* ужитий лише один раз для інтенсифікації денотативного значення прислівника: „Журавель стук, стук дзьобом, стук-стук – коли ж тієї каші так *тонесенько* – нічого й не спіймав” [Малкович 2005: 20].

За визначенням В. Чабаненка, експресивні засоби служать для образності, емоційності та естетичності в процесі вираження думки, а „вивчення мовних явищ з точки зору виражально-зображальних можливостей допомагає глибше зрозуміти призначення мови, глибше пізнати її структуру, її функціонально-диференціальні своєрідності,...її красу” [Чабаненко 1984: 5].

Суфікси пестливості служать для передачі глибоких почуттів, їх специфічних відтінків, переживань та оцінок. За ступенем експресивності мовні одиниці можна поділити на первинні та вторинні. Для слів з нейтральним значенням характерний ступінь первинної експресивності, а емотивним – вторинна. Характеристика текстів казок також підтверджує положення про надання особливої теплоти та задушевності оповіданню [Войтович 2002: 15], якщо в ній ужито слово з емотивним значенням.

Наступний етап у розширенні обраної нами теми бачимо в аналізі та порівнянні функціонування інших частин мови у народних казках.

Література

Ахманова 1966 – Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энцикл., 1966. – 605 с.; **Войтович 2002** – Войтович В. М. Українська міфологія / Валерій Миколайович Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.; **Карпенко 2008** – Карпенко С. Д. Міфологічні мотиви в українських казках про тварин / Світлана Дмитрівна Карпенко. – Біла Церква : ВАТ „Білоцерківська друкарня”, 2008. – 170 с.; **Клименко 1998** – Клименко Н. Ф. Словотвірна морфеміка Сучасної української літературної мови / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська. – К. : УкрНДІПСК, 1998. – 161 с.; **ЛЕС** – Лингвистический энциклопедический словарь / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lingvisticheskiy-slovar.ru/description/ekspressivnost/745>; **Цыганенко 1982** – Цыганенко Г. П. Словарь служебных морфем русского языка / Г. П. Цыганенко. – Киев : Рад. шк., 1982. – 242 с.; **Чабаненко 1984** – Чабаненко В. А. Основи мовної експресії / В. А. Чабаненко. – К. : Вища шк., 1984. – 167 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

Малкович 2005 – 100 казок : у 3 т. / за ред. І. Малковича. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2005. – Т. I. – 160 с.; 2008. – Т. II. – 160 с.; **Grimm 2011** – Grimms Märchen – Mannheim : Sauerländer, 2011. – 560 s.

Щербакова В. О. Функціонування експресивних прислівників у народних казках

Статтю присвячено аналізу експресивності прислівників, вираженої на словотвірному рівні. Основну увагу приділено українським народним казкам та функціонуванню прислівників з демінутивними суфіксами *-еньк-*, *-оньк-*, *-есеньк-*, *-ісіньк-*. При виділенні теоретичних положень цієї статті використані праці таких авторів: В. Войтовича, С. Карпенко, Н. Клименко, Є. Карпіловської, В. Чабаненка, а також окремі словникові статі, що стали підґрунтям, по-перше, для диференціації таких понять, як „експресія” та „експресивність”, по-друге, для виокремлення суфіксів, характерних для прислівників, а також тлумачення їхнього значення з огляду на вживання в мовленні. Базою для збирання та аналізу практичного матеріалу слугували тексти українських народних казок. Фактичний матеріал дає можливість побачити широкий спектр значень та підзначень прислівників з демінутивними суфіксами, що є показником характерного для української мови засобу активізації читача, підвищення його зацікавленості.

Ключові слова: експресивність, експресія, демінутивність, макрокотекст, мікроконтекст.

Щербакова В. О. Функционирование экспрессивных наречий в народных сказках

Статья посвящена анализу экспрессивности наречий, выраженной на словообразовательном уровне. Основное внимание уделено украинским народным сказкам и функционированию наречий с деминутивными суффиксами *-еньк-*, *-оньк-*, *-есеньк-*, *-ісіньк-*. Для становления теоретических положений данной статьи были использованы работы В. Войтович, С. Карпенко, Н. Клименко, Е. Карпиловской, В. Чабаненко, а также отдельные словарные статьи, которые стали основанием, во-первых, для дифференциации таких понятий, как „экспрессия” и „экспрессивность”, во-вторых, для определения суффиксов, которые являются характерными для наречий, а также с целью их толкования, учитывая употребление в речи. Базой для сбора практического материала служили тексты украинских народных сказок. Проанализированный материал дает возможность увидеть широкий спектр наречий с деминутивными суффиксами в украинских народных сказках, что является показателем способа активизации читателя и повышение его интереса к определенному обращению народного рассказчика, характерного именно украинскому языку.

Ключевые слова: экспрессивность, экспрессия, деминутивность, макрокотекст, микроконтекст.

Shcherbakova V. O. The functioning of expressive adverbs in the folk tails

This article is devoted to analysis of expressive adverbs, which are expressed on the word-forming level. Much attention is given to the Ukrainian folktales and functioning of adverbs with the diminutive suffixes „-еньк-”, „-оньк-”, „-есеньк”, „-ісіньк-”. To formate the theoretical propositions of this article were used the researches of such linguists as Voitovich V. M., Karpenko S. D., Klimenko N. F., Karpilovskij E. A., Chabanenko V. A., and also certain articles from dictionaries, firstly for the differentiation of such terms as expression and expressiveness, secondly for the identification of suffixes, which are characteristic for the adverbs, and also for the purpose of their definition, considering the use in speech.

The basis for the selection of actual material was the texts of Ukrainian folktales. It was important to analyze their presence in texts and also functioning of these lexical unities on the level of macro-context, which can in some case expand the meaning of diminution from the viewpoint of events or personages' characteristics.

The analyzed material affords an opportunity to present the wide range of diminutive suffixes exactly in Ukrainian folk-tails, which is the sign of method to activate the reader and to raise his interest to folk teller's definite appeal, which is characteristic to Ukrainian folk.

Key words: expression, expressiveness, micro context, macro context, diminution.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2013 р.

Прийнято до друку 24.01.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.